

Folkbildande verksamhet på Gotland under 1900-talet

Erika Sandström, *Duktiga yrkesmän, kunniga husmödrar och goda medborgare. Svenska Landsbygdens Studieförbund i Havdhem-Eke 1938–1960*, 147 s., *Opuscula Historica Upsaliensia* 60, 2022.

BOKENS PÄRM PRYDS av ett svartvitt fotografi föreställande en grupp kvinnor som sitter bänkade runt ett bord i vad som kunde vara någons vardagsrum. I händerna håller de böcker som om de fångats av fotografen mitt under sin läsning. Kvinnorna ser glada ut, de verkar uppskatta att träffas och samtala – och samtidigt kanske lära sig något. Enligt uppgift är bilden tagen under en studiecirkel i Levide på södra Gotland och vi kan anta att kvinnorna är på god väg att bli såväl kunniga husmödrar som goda medborgare genom sitt deltagande i den folkbildande verksamheten.

Erika Sandström, historiker verksam vid Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier vid Uppsala universitet – Campus Gotland, har genomfört en undersökning av Svenska Landsbygdens Studieförbunds (SLS) verksamhet på Gotland och de personer som deltog i fritidsutbildningen på ön under perioden 1938–1960. Som bokens rubrik antyder var förhoppningen hos många, inte minst hos arrangörerna, att på detta sätt bidra till att skapa duktiga yrkesmän, kunniga husmödrar och goda medborgare. Under 1900-talets första hälft var det inte ovanligt att vägen dit gick via fritidsstudier av olika slag och därför erbjöds brevkurser, studiecirkel, bibliotek och föreläsningar av flera olika instanser.

SLS, grundat 1930 som ett fristående studieförbund, var en organisation som stod Bondeförbundet nära. Utöver detta studieförbund var även nykterhetsföreningar, syföreningar och andra organisationer verksamma i området vid samma tid. Invånarna i Havdhem-Eke hade vid 1900-talets mitt således ett brett utbud att välja från då det gällde fritidsstudier. De verkar även ha varit ett relativt kunskapstörstande folk med ett procentuellt sett högre antal deltagare i folkbildande verksamhet än vad som var fallet på andra svenska orter vid samma tid. Enligt Sandström var den typiska medlemmen i SLS på Gotland en lantbrukare med en egen gård. Om man ser på den folkbildande verksamheten i stort, så som den framstår i undersökningen, deltog dock både män och kvinnor i olika åldrar och med olika bakgrund i de kurser och samlingar som ordnades.

Sandströms undersökningsområde utgörs av två grannsocknar på den södra halvan av Gotland: Havdhem och Eke. I dag uppfattas området som landsbygd på väg att avfolkas, men under 1900-talets första hälft var Havdhem mycket levande, inte minst på grund av järnvägen som underlättade kontakterna till resten av ön. Här fanns också ett småstadslikt centrum med butiker, caféer och industrier som vi kan anta att även besöktes av invånarna i den mindre grannsocknen Eke. Kring mitten av århundradet bodde det cirka 1 000 personer i Havdhem-Eke och bland dessa fanns det många som ville ägna sin fritid åt bildning. Åren 1934–1965 deltog drygt 200 personer i studiecirkelar anordnade av SLS och något fler lånade böcker på SLS-biblioteket. Därutöver fanns också andra bibliotek på orten. Dessa individer trotsade alltså den samtida oron bland folkbildningsutredare om att folkbildningen var på nedgång på grund av att det moderna livet var så hektiskt att det inte längre fanns tid för denna typ av verksamhet.

Undersökningen följer de folkbildningsaktiva på södra Gotland under den aktuella tidsperioden inom folkbildningens delområden: studiecirkelar, bibliotek och föreläsningar. På grund av att Havdhem-Eke saknade en folkhögskola finns denna vanliga form av folkbildning inte med i undersökningen. Därutöver granskas personerna som tog del av den folkbildande verksamheten. Sandström har bland annat frågat sig vilka former av folkbildning de deltog i, vilken deras bakgrund var och hur deras tillvaro förändrades under undersökningsperioden? Sandströms studie är således mycket lokalt förankrad och genom ett mångsidigt källmaterial har hon kunnat följa upp enskilda personers engagemang i de olika varianterna av folkbildande verksamhet och granska det närmare. För SLS var det viktigt med yrkesutbildning och medborgarfostran, men också med allmänbildning. I och med att det var fråga om ett studieförbund för landsbygdens invånare var mycket av innehållet i programmet kopplat till jordbruket och dess modernisering. Medan männen till exempel fick lära sig att sköta en traktor fokuserade kvinnorna på kunskap om hur man kunde ta hand om hemmet och familjen på ett modernt sätt och fostra barnen till blivande goda medborgare.

Det föreligger en hel del tidigare forskning om folkbildningsarbetet i Sverige och Sandström knyter kontinuerligt an till flera av dessa studier på ett fungerande sätt. Till skillnad från Sandströms undersökning har många av de tidigare studierna dock fokuserat på arbetare i städerna och deras folkbildning. Som ovan nämndes ligger Havdhem-Eke på landsbygden och de förändringar som moderniseringen under 1900-talet medförde för landsbygden går som en röd tråd genom undersökningen. Ett tecken på denna modernisering var just SLS som grundades i syfte att ge landsbygdens befolkning en möjlighet att komma samman såväl i nytta som i

nöje. Sandström för även fram en annan skillnad mellan sin undersökning och tidigare studier, nämligen den sena tidsperioden. Med sitt fokus på perioden 1930–1960 då moderniseringen av landsbygden redan kommit ganska långt, bidrar studien med en ny ingång till folkbildningens långa historia i Sverige.

I introduktionen gör Sandström en exposé över folkbildningens historia i Sverige i allmänhet, med ett fokus på landsbygden. Kortfattat kan detta beskrivas som att folkbildning har sett olika ut vid olika tider, men att den ofta bedrivits utifrån ett perspektiv som präglats av flexibilitet och mångfald. Därefter följer en rad kapitel som undersöker olika aspekter av SLS verksamhet i Havdhem-Eke, med början i studiecirkel. I tidigare forskning har studiecirkel ofta beskrivits som en central del av folkbildningsarbetet. Under tidsperioden som Sandström behandlar antog studiecirkel ofta formen av informella samtal mellan personer som var bekanta med varandra sedan tidigare. Under träffarna diskuterade deltagarna det de läst och fick nya insikter om innehållet. Enligt Sandström var ämnena för SLS studiecirkel i Havdhem-Eke mångsidiga och sträckte sig från frågor gällande jordbruk och hushållsskötsel till körsång. Om möjligt träffades deltagarna hemma hos någon, så som på fotografiet som använts som illustration på bokens omslag, medan till exempel körsång krävde större utrymmen och instrument vilket gjorde att samlingarna ordnades i bygdegården.

Bokens tredje kapitel behandlar biblioteksverksamheten i Havdhem, där det alltså fanns flera bibliotek under den aktuella tidsperioden. SLS bibliotek var nära förknippat med studiecirkelarna. Av låntagarna på SLS-biblioteket i Havdhem har Sandström kunnat identifiera knappt 200 personer och reda ut deras ålder, yrke och kön samt vilka böcker de lånade. Läsning var inte endast till för bildning utan även för nöje. Denna del av undersökningen blir intressant i och med att man som läsare kan komma väldigt nära de personer som använde sig av biblioteket. Att låna är såklart inte samma sak som att läsa, men det berättar ändå något om vad som intresserade dessa personer. Utöver bibliotekslån kunde folk självfallet även köpa böcker eller låna dem av någon de kände. Enligt Sandströms undersökning var dock utbudet på SLS-biblioteket i Havdhem brett och skönlitteraturen hörde till den mest eftertraktade genren. Då de valde bland samlingarna var låntagarna således inte enbart ute efter att förkovra sig utan också efter en stunds förströelse. Bibliotekskunderna i Havdhem verkar ha haft en liknande litterär smak som de i övriga Sverige vid denna tid; till de mest populära böckerna på Gotland, liksom på annat håll under undersökningsperioden, hörde vildmarksäventyr. Av den orsaken är det inte så förvånande att föredrag om resor till fjärran länder också lockade då det gällde föreläsningar, något som behandlas i ett eget kapitel.

Det fjärde kapitlet inleds med en redogörelse för föreläsningar som en

form av folkbildningsverksamhet i stort. Föreläsningsföreningen i Havdhem-Eke, grundad 1947, var inte en del av SLS även om styrelsemedlemmarna och deltagarna delvis var de samma. I likhet med studiecirkklarna lockade föreläsningsverksamheten inte enbart med föreläsningarnas innehåll, utan även med samvaron. Det ordnades en ansevärd mängd föreläsningar på de två orterna under undersökningsperioden. Av de teman som avhandlades hörde berättelser från olika resor till de mest populära. Därefter kom musik- och teaterföreläsningar av olika slag.

Bokens avslutande kapitel behandlar samvaron och deltagarna i folkbildningsarbetet. Här försöker Sandström besvara frågan vilka de folkbildningsaktiva i Havdhem-Eke egentligen var, åtminstone till yrke, kön och ålder. Genom att kombinera information om deltagarna i studiecirkklarna med församlingsböcker har Sandström kunnat identifiera de flesta av de folkbildningsaktiva. Slutsatsen blir att både män och kvinnor i olika åldrar var intresserade av folkbildning och att många även var engagerade i liknande verksamhet i andra sammanhang.

Sandströms bok bygger på ett brett arkivmaterial från olika folkbildande enheter på Gotland samt en rad tryckta källor. *Duktiga yrkesmän, kunniga husmödrar och goda medborgare* omfattar knappt 150 sidor och är ledigt skrivet vilket gör det lätt att följa resonemanget. Trots den koncisa formen kopplas händelserna i Havdhem-Eke kontinuerligt till ett större geografiskt rum. Genom exemplet Havdhem-Eke kan Sandström visa hur SLS folkbildande verksamhet genomfördes på lokal nivå och i praktiken. Jag tänker att det är här, i samspelet mellan det lokala och ett större sammanhang, som bokens styrka ligger och att detta grepp gör den läsvärd även för andra än den lokalhistoriskt intresserade.

Anna Sundelin